

Magdalena STULIGROSZ

Uniwersytet Adama Mickiewicza

ΑΟΙΔΙΜΟΙ ΑΘΑΝΑΙ. POCHWAŁA ATEN W POEZJI PINDARA

ΑΟΙΔΙΜΟΙ ΑΘΑΝΑΙ. THE PRAISE OF ATHENS IN PINDAR'S POETRY

The prescriptions on how to eulogize the city, provided in 3rd century by Menander Rhetor in his treatise *On Epideictic*, reflect the encomiastic convention according to which Pindar composed his poetic *encomia urbis*. Among the *topoi* that the poet applies to praise Athens one can list the ancient origin of the city, including the identification of its founder, the practiced habits concerning the form of *politeia* as well as those concerning the professional skills and abilities of the inhabitants, their virtues and deeds in war and in peace.

In Pindar's victory odes, the praise of the city is always subordinated to the praise of an individual victor. Therefore, the poet praises the outstanding individuals, members of aristocratic families, whose values and achievements adorn their city, and who inherited their excellence from heroic ancestors, mythical founders of Athens. In dithyrambic poems, composed for Athenian festivals and performed by *kyklioi choroi* of men and boys representing the communities of *phylai*, polis-encomium is a form of self-praise, an expression of 5th century Athenian ideology, which makes citizens proud of their city's power. Consequently, Pindar focuses on praising Athens' military prowess and the dominant position which the city achieved in the Greek world, its institutions, its beauty and public buildings.

Keywords: Pindar, polis-encomium, Athens, epinicians, dithyrambs

W literaturze starożytnej Grecji pochwały miast stanowiły najczęściej temat mów okolicznościowych o charakterze epideiktycznym, które służyły uświetnieniu uroczystości publicznych. Nie brakuje wśród nich pochwał pod adresem Aten, takich jak słynna pochwała demokracji ateńskiej w mowie pogrzebowej wygłoszonej przez Peryklesa w II księdze *Wojny peloponeskiej* czy *Mowa Panatenajska* Izokratesa. Pochwały miast zajmowały szczególne miejsce w twórczości przedstawicieli tzw. drugiej sofistyki, działających w II w. n.e., którzy uczynili je przedmiotem retorycznych ćwiczeń wstępnych – *progymnasmata*. Z tego okresu pochodzi *Pochwała Aten* Arystydesa, sławiąca wspaniałą przeszłość miasta. W późnoantycznych traktatach retorycznych sformułowano dokładne

wskazówki dotyczące zasad komponowania prozaicznego *encomium urbis*. W pochwalie miasta należało uwzględnić jego położenie (θέσις) i warunki pogodowe oraz płynące z tego przyjemności i korzyści, okoliczności założenia miasta i jego historię, scharakteryzować czyny, obyczaje i wygląd mieszkańców, opisać najważniejsze budowle publiczne oraz warunki naturalne miejsca, w którym miasto się znajduje (φύσις)¹. Menander Retor w pochodzącym z III w. n.e. traktacie *Περὶ ἐπιδεικτικῶν* wyróżnia w pochwalie miasta zarówno toposy charakterystyczne dla pochwały państwa, które odnoszą się do położenia geograficznego, jak i te, które są właściwe dla pochwały ludzi. Do tej drugiej kategorii należą trzy zasadnicze kategorie: pochodzenie (τὸ γένος), zwyczaje (τὰς ἐπιτηδεύσεις), które mogą odnosić się zarówno do ustroju politycznego miasta jak i do talentów, umiejętności i sposobu życia jego mieszkańców, oraz dokonania obywateli (τὰς πράξεις)² reprezentatywne dla czterech cnót kardynalnych ujętych w kanonie sformułowanym przez Platona³. Przedstawione tu zalecenia dotyczące konstruowania pochwały miasta w znacznej mierze odzwierciedlają pewne konwencje utrwalone w tradycji greckiej poezji lirycznej, właściwe dla gatunków o charakterze enkomiaistycznym⁴, co można zaobserwować na przykładzie pieśni Pindara⁵.

Poetyckie pochwały miast zwykle rozpoczynano od wysławienia dobrego urodzenia ich mieszkańców (εὐγένεια), poprzez odwołanie się do mitycznych początków miasta i jego założycieli. Idea autochtonizmu połączona z przekonaniem o szlachetnym urodzeniu odgrywała istotną rolę w kształtowaniu się ateńskiej ideologii w epoce klasycznej⁶. W tym też okresie największej świetności Aten i ich dominującej pozycji w świecie greckim, trwającym od zwycięskiej bitwy pod Salaminą aż do drugiej wojny peloponeskiej, najwięcej miejsca poświęcają im poeci w swoich utworach.

Poetą, który zasłynął jako piewca Aten, mimo iż jedynie kilkakrotnie przywołał je w zachowanych pieśniach, był pochodzący z Teb Pindar. W Atenach spędził swoje młodzińcze lata zdobywając wykształcenie muzyczne i poetyckie. W demokratycznych Atenach nie praktykowano zwyczaju zamawiania pieśni na swoją cześć przez osoby prywatne, dlatego tylko dwie krótsze ody Pindara powstały na płynące stamtąd indywidualne zamówienia. Pochwały pod adresem miasta zawar-

¹ Zob. Lausberg 2002: 140–141.

² Men. Rh. 346–365; por. Hermog. *Prog.* 7, 15.

³ Platon (*Resp.* 427e–435c, 441c–443c) wyróżnił cztery cnoty, którymi powinni kierować się obywatele idealnego państwa: męstwo, sprawiedliwość, umiarkowanie oraz roztropność.

⁴ Wolfgang Schadewaldt w swoich badaniach nad budową epinikiów posłużył się terminem „program”, który poeta realizuje umieszczając w pieśni pochwałę zwycięzcy, jego rodu i miasta, oraz informacje o jego osiągnięciach, zob. Schadewaldt 1928.

⁵ O paralelności zasad rządzących poezją liryczną okresu archaicznego i norm sformułowanych później w teorii retorycznej mówi Stoneman 2014: 106–107. Na retoryczny charakter niektórych partii epinikiów Pindara wskazuje Bundy 1962: 18–19 oraz 45, przyp. 32. Szczegółowe porównanie prozaicznego *encomium* Izokratesa i Pindarowej ody przedstawił Race 1987: 131–155.

⁶ Na ten temat zob. Węcowski 2009: 491–500.

te w epinikiach stanowiły przede wszystkim wyraz uznania dla osiągnięć i zasług wielkich arystokratycznych rodów, w których poeta upatrywał ducha *poleis*. Były one podporządkowane podstawowej funkcji epinikion, czyli wysławieniu zwycięskiego adresata pieśni⁷. Simon Goldhill (1991: 137) zwraca uwagę, iż w odach Pindara trudno jest oddzielić pochwałę zwycięzcy od pochwały jego rodu (γένος) i miasta, z którego się wywodzi⁸. W sposób szczególny wyróżnił Tebańczyk ród Alkmeonidów, z którym po raz pierwszy zetknął się zapewne podczas swego pobytu w Atenach, obracając się w kręgach przyjaciół jednego ze swych nauczycieli, Lasosa z Hermione⁹. *Oda Pytyjska* VII skomponowana w 486 r. p.n.e. dla Ateńczyka Megaklesa, który odniósł zwycięstwo w wyścigach rydwanów, rozpoczyna się pochwałą jego ojczystego miasta połączoną z wysławieniem samego zwycięzcy i rodu, z którego się wywodzi¹⁰. Pindar posługując się metaforą architektoniczną zapowiada, iż uczynił pochwałę Aten fundamentem swojej pieśni (w. 1–8):

Κάλλιστον αἰ μεγαλόπολις Ἀθῆναι
 προοίμιον Ἀλκμανιδᾶν εὐρύσθενεϊ
 γενεᾷ κρηπιδᾷ ᾠοιδᾶν ἱπποισι βαλέσθαι.
 ἐπεὶ τίνα πάτραν, τίνα οἶκον ναίων ὀνυμάξει
 ἐπιφανέστερον
 Ἑλλάδι πυθέσθαι;

Najpiękniejszy początek pieśni
 to Ateny, miasto ogromne
 położyć jako fundament
 pochwały potężnego rodu Alkmeonidów
 za zwycięstwo koni.
 Jaką możesz zamieszkać krainę,
 jaki dom, o którym się dowiesz,
 że blask jego chwały
 w Helladzie jaśniejszy?¹¹

Poeta opiewa wielkość miasta (μεγαλόπολις¹², w. 1), sławę, pod względem której przewyższa wszystkie inne miasta greckie, oraz potęgę rodu Alkmeonidów,

⁷ Bundy (1962) wymienia pochwałę miasta wśród toposów służących wysławieniu zwycięzcy, z których Pindar komponuje swoją odę. Cf. Hamilton 1974.

⁸ Autor podkreśla wzajemną zależność łączącą zwycięzcę z miastem, z którego się wywodzi: “[...] Pindar’s victors both adorn and draw strength from the city, which has its own genealogy of *aretē*, its own history of achievement”.

⁹ Cf. Bowra 1964: 107–108.

¹⁰ Analizowane tu fragmenty *Ody Pytyjskiej* VII szczegółowo omawia i interpretuje Athanasaki (2011: 235–268). Cf. Eckerman 2014: 48–52.

¹¹ Cytowane fragmenty *Ody Pytyjskiej* VII zamieszczam w przekładzie A. Szastyńskiej-Siemion (Pindar 2005).

¹² Epitet ten określa także inne wielkie miasta – Pindar posługuje się nim w odniesieniu do Syrakuz (*Pyth.* II 1).

którego przedstawiciele dążyli do odgrywania ważnej roli w życiu politycznym Aten, kilkakrotnie jednak byli stamtąd wypędzani¹³. Adresat pieśni, Megakles, odniósł zwycięstwo przebywając na wygnaniu, skazany sądem skorupkowym z powodu podejrzenia o udzielenie pomocy Persom podczas bitwy pod Maratonem¹⁴. Z tego powodu oda została wykonana bezpośrednio po zwycięstwie, w Delfach, gdzie Megakles znalazł się po opuszczeniu Aten. Utożsamiając Ateny z rodem Alkmeonidów Pindar sławi sukcesy osobiste jego członków, nie zważając na podziały i konflikty polityczne¹⁵. Podkreśla przy tym, iż największą zasługą Alkmeonidów, oprócz wymienionych w pieśni sukcesów sportowych, było odbudowanie spalonej w 548 r. p.n.e. świątyni Apollona w Delfach (w. 9–12):

πάσαισι γὰρ πολίεσι λόγος ὀμίλει
Ἐρεχθέος ἀστῶν, Ἀπολλων, οἱ τεόν
δόμον Πυθῶνι δίᾳ θαητὸν ἔτευξαν.

Wszystkie miasta nawiedza
sława mieszkańców
grodu Erechteusa,
którzy ci, Apollonie,
wzniesli godny przybytek
w świętej Pytonie.

Jak informuje Herodot, „Jako dobrze zaopatrzeni w pieniądze i z dawien dawna poważani mężowie, wzniesli świątynię piękniejszą, niż było w planie, a głównie dlatego, że choć umówili się wykonać ją z tufu, front wybudowali z paryjskiego marmuru¹⁶”. Zarówno dzięki temu dokonaniu, jak i poprzez odniesione zwycięstwa, Alkmeonidzi zapewnili sobie i Atenom sławę i rozgłos wśród wszystkich miast Hellady¹⁷. Nazywając budowniczych świątyni Apollona „mieszkańcami grodu Erechteusa” (Ἐρεχθέος ἀστῶν – w. 10) Pindar podkreśla przynależność Megaklesa i jego rodu do ateńskiej *polis* i jej społeczności¹⁸. Wskazuje ponadto, iż wszyscy jej członkowie, jako potomkowie mitycznego herosa Attyki, który

¹³ Alkmeonidzi okryli się niesławą w VII w. p.n.e., kiedy to członkowie rodu popełnili świętokradztwo mordując przy ołtarzu Eumenid i Ateny zwolenników Kilona, który dążył do objęcia tyranii w Atenach, zob. Thuc. I 126, 11; Hdt. V 71.

¹⁴ O zdradzie Alkmeonidów wspomina Herodot (VI 115); na temat wygnania Megaklesa zob. Arist. *Ath. Pol.* XXII 5.

¹⁵ Na ten temat zob. Bowra 1964: 109.

¹⁶ Hdt. V 62. Tłum. S. Hammer (Herodot 1954).

¹⁷ Athanassaki (2011: 243) sugeruje, iż poprzez przedstawienie zasług Alkmeonidów jako źródła sławy Aten Pindar pragnie pozyskać przychylność obywateli dla przebywającego na wygnaniu Megaklesa: “[...] the subordination of Alcmaeonid illustrious deeds to the glory of Athens [...] should be seen as an attempt to win the good-will of Athenians”.

¹⁸ O tym, iż Pindar traktuje ród Alkmeonidów jako integralną część społeczności Aten, obrazowo pisze Ch. Eckerman (2014: 51): “Pindar weaves Alcmaeonids into the civic texture of Athens to such a degree that the Alcmaeonids are portrayed as a natural limb of a body of Athens”.

w sensie dosłownym był synem tej ziemi¹⁹, mogą cieszyć się wrodzoną doskonałością, będącą dla nich źródłem wspaniałych osiągnięć.

Także w *Odzie Nemejskiej* II pochwała Aten jest połączona z pochwałą zwycięzcy. Pindar sławi pochodzącego z attyckiej gminy Acharny Timodemosa, który zwyciężywszy w pankrationie przysparza chwały miastu jako „ozdoba wielkich Aten” (ταῖς μεγάλαις δέδωκε κόσμον Ἀθάναις, w. 8). Pindar raz jeszcze składa hołd Atenom w *Odzie Nemejskiej* IV, wspominając zwycięstwo odniesione przez Timasarchosa z Eginu w igrzyskach sportowych w „prześwietnych, sławnych Atenach”²⁰ (λιπαρῶν εὐωνύμων ἅπ’ Ἀθανῶν, w. 17–18). Ateny nie odgrywają tu pierwszoplanowej roli; poeta poświęcił im jedynie krótką wzmiankę, wymieniając je obok innych miejsc – Kleonaj w pobliżu Nemei i Teb, w których adresat pieśni odnosił zwycięstwa. Zdaniem badaczy oda została skomponowana przed ostatecznym upadkiem Eginu (457/456 r. p.n.e.) kończącym trwający trzydzieści lat konflikt z Atenami o dominację ekonomiczną²¹. Po raz kolejny zatem Pindar zdaje się deklarować, iż głosząc pochwały zwycięzców i miast nie zważa na spory i animozje polityczne. Przymiotnik λιπαραί („błyszczące”, „lśniące”), którego Pindar jako pierwszy spośród poetów zaczął używać w odniesieniu do Aten²², może wskazywać zarówno na świetność miasta w szczytowym okresie jego politycznego i kulturalnego rozwoju, jak i na walory ziemi attyckiej, rodzącej drzewa oliwne o srebrzyste połyskujących liściach. Określenie λιπαρῶν... Ἀθανῶν zdaje się nawiązywać do słynnej pochwały Aten, jaką Pindar zawarł w zachowanym fragmencie dytyrambu dla Ateńczyków, rozpoczynającym się od słów ὦ τὰι λιπαραῖ... Ἀθάναι²³. W *Odzie Istmijskiej* II okazją do pochwały miasta i życzliwości okazanej zwycięzcy przez jego mieszkańców staje się wysławienie Ksenokratesa z Agrygentu, który odniósł sukces sportowy także w Atenach (w. 19–20):

καὶ τόθι κλειναῖς <τ> Ἐρεχθεῖδων χαρίτεσσιν ἄραρῶς
ταῖς λιπαραῖς ἐν Ἀθάναις [...].

i Erechtydów piękną życzliwością
Wdzięcznie zaszczycon został w świetnych Atenach²⁴.

Podobnie jak w *Odzie Nemejskiej* IV Pindar posługuje się tutaj epitetem λιπαραί, który w tej pieśni miał zostać po raz pierwszy użyty na określenie Aten²⁵.

¹⁹ Erechteus miał narodzić się z ziemi zapłodnionej nasieniem Hefajstosa.

²⁰ Tłum. A. Szastyńska-Siemion (Pindar 2005).

²¹ Na temat datowania ody na cześć zwycięskiego Timasarchosa zob. Figueira 1993: 208–209. O wojnie między Eginą i Atenami pisze Herodot (VI 85–94).

²² U schyłku V w. p.n.e. w podobny sposób określał Ateny Eurypides, cf. Eur. *Alc.* 452; *Tr.* 803; *IT* 1130–1131. Zob. Liddell et al. 1996: s.v. λιπαρός.

²³ Fr. 76 Snell-Maehler.

²⁴ Ten i kolejne fragmenty epinikiów cytuję w tłumaczeniu M. Brożka (Pindar 1987).

²⁵ Verdenius (1988: 133–134) w następujący sposób objaśnia znaczenie przymiotnika λιπαραί w *Odzie Istmijskiej* 2: “«shining», «splendid» [...] seems to be more likely, not only because the soil

Na uwagę zasługuje także kolejna wzmianka genealogiczna, która pozwala dostrzec w mieszkańcach miasta spadkobierców mitycznego władcy Attyki.

Ukłon pod adresem Aten znajdujemy też w *Odzie Nemejskiej* V, gdzie poeta słaui Menandra, trenera, podkreślając jego współdział w zwycięstwie odniesionym przez Pyteasa z Eginu w pankrationie. Pindar zapewnia, że ateńskie pochodzenie trenera jest gwarancją jego umiejętności i kompetencji zawodowych (w. 49):

[...] χρῆ δ' ἄπ' Ἀθανᾶν τέκτον' ἀεθληταῖσιν ἔμμεν·

z samych Aten być musi
ten, co dobrych atletów jest mistrzem.

Należy dodać, iż oda zawierająca pochwałę Aten powstała prawdopodobnie ok. 483 r. p.n.e., a zatem w czasie, kiedy trwał konflikt zbrojny między Eginą, ojczyzną zwycięzcy, i Atenami. Poeta deklaruje w niej swoją sympatię i poparcie dla Eginu, z której wywodzi się możny ród jego zleceniodawców, oraz dla jej arystokratycznych ideałów²⁶, nie zatem dziwnego, że pochwałe ateńskiego trenera poświęca niewiele miejsca i nie wylicza szczegółowo jego zasług²⁷.

Badacze zwracają uwagę, że Pindar nie wspomina nigdzie o bitwie pod Maratonem (490 r. p.n.e.), w której zwycięstwo nad Persami odnieśli Ateńczycy pod wodzą Miltiadesa²⁸. Jednak w *Odzie Pytyjskiej* I, skomponowanej w 470 r. p.n.e., w katalogu zwycięskich miast umieszcza Ateny, przypisując im główną rolę w triumfie Greków w bitwie morskiej pod Salaminą w 480 r. p.n.e. (w. 75–77):

[...] ἄρεομαι
παρ μὲν Σαλαμῖνος Ἀθηναίων χάριν
μισθόν [...]

Od Aten zyskam nagrodę za pieśń o Salaminie.

of Attica was not particularly fertile, but also in view of Pindar's tendency to interpret superiority in terms of light [...]. This also better explains that in fr. 76 λιπαραὶ opens the list of Athens' epithets".

²⁶ *Nem.* V 46–47: „Ciesz się, że o szlachetną nagrodę/ Całe miasto walczysz” – tłum. M. Brożek (Pindar 1987).

²⁷ Pfeijffer (1999: 83) przedstawiając swoją interpretację *Ody Nemejskiej* 5 zauważa, iż poprzez niezwykle zwięzłe sformułowanie pochwały trenera poeta realizuje zamierzoną strategię: “Pindar's striking way of dealing with the Athenian trainer Menander fits in his strategy which aims at winning back the δῆμος for the aristocratic, truly Aeginetan cause. [...] The harsh treatment of the Athenian trainer reminds the audience of Athens as their common enemy”. Zdaniem niektórych badaczy Pindar zdaje się nie dostrzegać sporów międzypaństwowych, i nie dbając o sytuację polityczną koncentruje się na osiągnięciach sportowych, które zwycięzca zawdzięcza swemu trenerowi, cf. Szastyńska-Siemion 1975: 42.

²⁸ Cf. Bowra 1964: 106; Pindar 1987: 20; Burton 1962: 33; Szastyńska-Siemion 1975: 41–42. Burton uważa, że przyczyną takiego stanu rzeczy mogło być podejrzenie Alkmeonidów o sprzyjanie Persom oraz fakt, iż Grecy po kilku zaledwie latach, jakie minęły od zwycięstwa pod Maratonem, nie potrafili jeszcze docenić jego znaczenia.

Być może w słowach poety kryje się aluzja do nagrody, jaką przyznali mu Ateńczycy za skomponowanie sławiącego ich miasto dytyrambu²⁹.

Nieco obszerniejsze fragmenty poświęcone Atenom pochodzą z pieśni kultowych skomponowanych przez Pindara na zamówienie zbiorowe i wykonywanych przez „chóry cykliczne” podczas ateńskich konkursów poetyckich³⁰. Bernhard Zimmermann (1992: 61–63) wymienia pochwałę miasta wśród typowych elementów kompozycyjnych występujących w Pindarowych dytyrambach³¹. Powierając Tebańczykowi skomponowanie pochwały *polis* wzmacniającą poczucie dumy narodowej jej mieszkańców³², Ateńczycy nie musieli jeszcze stosować się do napomnienia, które zaledwie osiem lat później Tukidydes kazał wypowiedzieć Peryklesowi w słynnej mowie pogrzebowej na cześć poległych w wojnie peloponeskiej: „Nie potrzebujemy ani Homera jako chwalcy, ani innego poety, który wprowadzie na chwilę radość swą poezją przyniesie, lecz którego obrazom kłam zada rzeczywistość³³”. Najpiękniejszą pochwałę pod adresem miasta zamieścił Pindar w dytyrambie dla Ateńczyków, powstałym prawdopodobnie w 474 r. p.n.e., już po zakończeniu działań wojennych przeciwko Persom (fr. 76 Snell-Maehler):

ᾠ τὰι λιπαρὰι καὶ ἰοστέφανοι καὶ αἰοίδιμοι,
Ἑλλάδος ἔρετ-
σμα, κλεινὰ Ἀθᾶναι, δαιμόνιον πολίεθρον.

O lśniąca blaskiem, zwieńczona fiołkami,
Sławiona w pieśniach podpora Hellady,
Aten przesławnych boski grodzie!³⁴

²⁹ Jak zauważa Podlecki (1984: 230), Pindar w dalszej, niezachowanej części dytyrambu mógł wspomnieć o zwycięstwie Greków pod Salaminą. Pochodzące z tego utworu fr. 76 i 77 Snell-Maehler są przedmiotem analizy w dalszej części artykułu.

³⁰ W agonach dytyrambicznych rywalizowały ateńskie *phylai*; każda z nich była reprezentowana przez dwa pięćdziesięcioosobowe chóry, męski i chłopięcy. Kiedy innowacje wprowadzone przez jednego z twórców „nowego” dytyrambu, pochodzącego z Aten Kinesjasa, spowodowały odwrócenie tradycyjnych zasad komponowania utworów dytyrambicznych, Ateńczycy powierzyli komponowanie pochwał ich miasta poetom spoza Aten. Jedynie trzem poetom dytyrambicznym, działającym na przełomie VI i V w. p.n.e., przypisuje się ateński rodowód. Krytykę wprowadzonych przez Kinesjasa zmian w sposobie komponowania dytyrambów zamieścił Arystofanes w *Ptakach* (w. 1372–1410).

³¹ O tym, iż Pindar umieszczał słowa pochwały pod adresem Aten głównie w dytyrambach, wspomina też Brożek (Pindar 1987: 20), podkreślając, iż poeta pragnął w ten sposób „osiągnąć zwycięstwo i nagrodę”. W dytyrambach Bakchylidesa przeznaczonych dla Ateńczyków brakuje rozbudowanych pochwał miasta, choć nie są one zupełnie pozbawione motywów enkomlastycznych, cf. fr. 18 i 19 Snell-Maehler.

³² Wilson 2000: 66 uznaje dytyrambiczne pochwały Aten, jakie ich mieszkańcy zawdzięczają Pindarowi, za “[...] form of self-praise, – or rather, of employing others to provide the musical and poetic material through which one praised oneself [...]”.

³³ Thuc. II 41, 4 (Tukidydes 2003).

³⁴ Fr. 76 i 77 Snell-Maehler zostały zamieszczone w przekładzie J. Danielewicz (Danielewicz 1996).

Poeta zdaje się tutaj nawiązywać do zwycięstwa, jakie połączone siły Spartan i Ateńczyków odniosły nad armią perską pod Platejami w 479 r. p.n.e.³⁵. Opisujący Ateny epitet λιπαράι („łśniące blaskiem”), którego Pindar używał z upodobaniem także głosząc chwałę innych miast i miejsc – Teb, Maratonu czy Naksos, zawdzięcza swoją sławę przywołanemu tu fragmentowi. Jak zauważa Gordon Kirkwood (1982: 331), określenie λιπαράι ... Ἀθῶναι z czasem zaczęło funkcjonować jako *cliché* wśród poetów, którzy tak jak Pindar pragnęli pozyskać dla siebie przychylność miasta i jego mieszkańców. Epitet ten nieprzypadkowo zajmuje pierwsze miejsce w katalogowym zestawieniu określeń, jakimi Pindar obdarza Ateny, sławiąc je z powodu zasług w odparciu najazdu Persów. W pieśniach Tebańczyka bowiem blask i światło kojarzone są ze sławą, która opromienia zwycięzcę obdarzonego w sposób szczególny łaską bogów³⁶. W tym wypadku jednak sława, utrwalona w pieśni poety, będzie towarzyszyć nie zwycięskiemu zawodnikowi, ale miastu, które miało znaczący udział w powstrzymaniu perskiego najeźdźcy. Nowego znaczenia nabiera tu epitet ἰοστέφανοι („zwieńczone fiołkami”), który uchodził za tradycyjny przydomek Afrodyty³⁷; określał ponadto Muzy³⁸ i Demeter³⁹. Wydaje się, że Pindar odnosząc go do Aten opisuje pewne zjawisko, jakie zaobserwował podczas swojego pobytu w mieście. Zdaniem Kirkwooda (1982: 331) poeta metaforycznie mówi tu o fioletowej barwie, jaką przybiera o zachodzie słońca góra Hymmetos, która wznosi się ponad Atenami niczym wieńcząca je korona. Argumentem przemawiającym na korzyść takiej interpretacji jest fakt, iż góra mogła zawdzięczać swoją wyjątkową barwę różowym marmurowym żyłkom, którymi pokryta jest jej powierzchnia. Być może obdarzając Ateny epitetem ἰοστέφανοι poeta nawiązuje do wspomnianego w innym dytyrambie dla Ateńczyków zwyczaju ofiarowania wieńców uplecionych z fiołków bogom olimpijskim⁴⁰, którzy odwiedzają ołtarz Dwunastu Bogów na ateńskiej agorze podczas Dionizjów Wielkich⁴¹. Epitet właściwy dla bogiń byłby zatem odpowiedni dla miasta, które upodobali sobie bogowie. Typowym elementem laudacyjnym jest tu przymiotnik αἰοίδιμοι („opiewane”, „sławione w pieśniach”), który także zawdzięcza cytowanemu fragmentowi swoją popularność jako epitet określający Ateny. Podkreślając zasługi mieszkańców Aten dla obrony wolności Grecji przed inwazją wojsk perskich pod wodzą Kserksesa Pindar nazywa je metaforycznie „podporą Hellady” (Ἑλλάδος

³⁵ Zob. Rodighiero 2012: 61–62.

³⁶ Pindarycka koncepcja światła, które uosabia blask sławy, została wyrażona w *Odzie Olimpijskiej* I 1–2 oraz w *Odzie Pytyjskiej* VIII 96–97. Cf. też przyp. 25.

³⁷ Zob. *H. Hom. Ven.* 18; *Sol.*, fr. 19, 4; *Hes., Thgn.* 1304, 1332, 1383.

³⁸ *Hes., Thgn.* 1250.

³⁹ *Bacch. Ep.* III 2 Snell-Maehler.

⁴⁰ Fr. 75, 6 Snell-Maehler: ἰοδέτων λάχετε στεφάνων.

⁴¹ Zob. Calame 2013: 340–341. Podlecki (1984: 228) interpretując omawiany fragment uważa, iż podczas świąt przydabiano posągi Afrodyty i Charyt wieńcami z fiołków. Cf. szczegółowe omówienie dyskutowanej kwestii, które przedstawił Cook 1900: 1–13.

ἔρεισμα)⁴². W dalszym ciągu utworu poeta mówi o zaangażowaniu Ateńczyków w bitwę morskiej pod Artemizjon w 480 r. p.n.e. (fr. 77 Snell-Maehler)⁴³:

ἐπ' Ἀρτεμισίῳ
 ὅθι παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλοντο φαεινάν
 κρηπὶδ' ἐλευθερίας

[pod Artemizjon,]
 Gdzie podwaliny wolności świetliste
 Położyła młodzież ateńska ...

Za poetyckie dowody sympatii Ateńczycy okazali Pindarowi szczególną wdzięczność. Pauzaniasz wspomina, że „[...] Pindar [...] otrzymał od Ateńczyków nie tylko posąg, ale i inne jeszcze oznaki czci za to, że ich pochwalił w swej pieśni⁴⁴”. Posąg ów, jak relacjonuje Pauzaniasz, znajdował się na ateńskiej agorze pośród innych posągów otaczających świątynię Aresa. Wśród „innych oznak czci” należy wymienić obdarzenie poety tytułem honorowego obywatela miasta (*proxenos* – „przyjaciół miasta”) oraz przyznanie mu nagrody w wysokości dziesięciu tysięcy lub – według innych źródeł – tysiąca drachm⁴⁵. Za wysławianie miasta rywalizującego z ojczystymi Tebami⁴⁶ Pindar miał zostać ukarany przez władze Teb wysoką grzywną, jednak nagroda przyznana przez Ateńczyków pozwoliła na zrekompensowanie poniesionej straty⁴⁷. W *Odzie Pytyjskiej IX* dla Telesikratesa z Kyreny, wykonanej w ojczystych Tebach, poeta bronił się, jak się wydaje, przed stawianym mu przez rodaków zarzutem o wysławianie w pieśniach wrogich Aten i przemilczenie zasług Teb. Powołując się na zalecenie Nereusa deklaruje, iż należy sławić szlachetne czyny mając na uwadze wspólne dobro a nie polityczne animozje (w. 93–96)⁴⁸:

οὐνεκεν, εἰ φίλος ἀστῶν, εἴ τις ἀντά-
 εις, τό γ' ἐν ξυνῶ πεποναμένον εὖ
 μὴ λόγον βλάπτων ὀλίγιο γέροντος κρυπτέτω
 κεῖνος αἰνεῖν καὶ τὸν ἐχθρόν
 παντὶ θυμῷ σὺν τε δίκῃ καλὰ ῥέζοντ' ἔννεπεν.

⁴² Podobnie mówi o Atenach Herodot (VII 139): σωτήρας ... τῆς Ἑλλάδος.

⁴³ Zob. Plut. *De glor. Athen.* VII 350a.

⁴⁴ Paus. I 8, 4. (Pauzaniasz 1973).

⁴⁵ Isoc. *Antid.* 166. Wersję, według której Pindar miał otrzymać nagrodę w wysokości tysiąca drachm, przekazuje Eustathius, *Proem.* 28, p. 300 Drachmann.

⁴⁶ Nieprzypadkiem między Atenami i Tebami zapoczątkowało w 519 r. p.n.e. przymierze, które Ateńczycy zawarli z Platejczykami dążącymi do wyzwolenia się spod dominacji Teb. Doszło wówczas do bitwy pomiędzy Tebami a Atenami, w której zwyciężyli Ateńczycy, po czym wyznaczyli granicę pomiędzy Tebami i Platejami wzdłuż rzeki Asopos. Cf. Hdt. VI 108.

⁴⁷ Zob. Bowra 1964: 143.

⁴⁸ Na temat idei pacyfistycznych głoszonych przez Pindara zob. Bowra 1964: 111–112: “His pacifism [...] comes from his detachment from common things and his withdrawal into a private world of beauty and glory”.

Niech zatem nikt z obywateli,
 przyjaciel czy wróg, nie przemilcza
 Pięknego trudu dla sprawy publicznej, nie gwałci
 Starca morskiego słów, który mówił:
 Chwalić nawet przeciwnika, jeżeli z dobrego serca
 I sprawiedliwie czyni coś dobrego.

Jak zauważa C.M. Bowra (1964: 143–144), użyte tu określenie ἐχθρός (w. 95) oznacza politycznego przeciwnika Teb, a zatem w przytoczonym fragmencie należałoby dopatrywać się kolejnej, choć nie wprost wyrażonej, pochwały Aten, będącej jednocześnie obroną dotychczasowej postawy poety, okazującego lojalność wobec miasta o tak szczególnych zasługach dla całej Hellady⁴⁹.

Wzniosłe pochwały głoszone przez Pindara stały się wdzięcznym obiektem ataków w komediach Arystofanesa. W *Acharnejczykach* wyśmiewa on Ateńczyków, którzy popadali w dumę i łatwo ulegali manipulacji słuchając pochwał swojej *polis* wygłaszanych przez przybywających do miasta posłów (w. 636–640)⁵⁰:

Πρότερον δ' ὑμᾶς ἀπὸ τῶν πόλεων οἱ πρέσβεις ἐξαπατῶντες
 πρῶτον μὲν ἰοστεφάνους ἐκάλουν· κάπειδ' τοῦτό τις εἶποι,
 εὐθὺς διὰ τοὺς στεφάνους ἐπ' ἄκρων τῶν πυγιδίων ἐκάθησθε.
 Εἰ δέ τις ὑμᾶς ὑποθωπεύσας λιπαρὰς καλέσειεν Ἀθήνας,
 ἦύρετο πᾶν ἄν διὰ τὰς λιπαράς, ἀφύων τιμὴν περιάψας.

bo wszyscy posłowie z przeróżnych miast, gdy tylko was chcieli omamić,
 zaczęli przemowę swoją od słów: „Fiołkami wieńczone Ateny!”
 i gdy tylko o wieńcach wspomniał wam kto, już wam tylki drgały na ławkach;
 a inny znów poseł podliżał się wam i powiedział: „Błyszczące Ateny”,
 I wszystko dostał od was za ten blask, choć błyszczy i śledź i sardynka⁵¹.

Efekt komiczny wywołuje tutaj zestawienie wysokiego stylu pieśni Pindara ze słownictwem niskim, charakterystycznym dla języka utworów komediowych. Arystofanes zauważa, że epitet λιπαρός użyty w dosłownym znaczeniu („łśniący”, „błyszczący”) jest określeniem odpowiednim dla pospolitych gatunków ryb (w. 641). Także w sztuce *Ryccerze* komediopisarz parodiuje dytyramb dla Ateńczyków, nawiązując do wymyślonych epitetów laudacyjnych, którymi Pindar posłużył się sławiąc Ateny (w. 1329)⁵²:

ᾠ τὰι λιπαραῖ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀριζήλωτοι Ἀθηναί,

O godne zazdrości, prześwieatne, fiołkami wieńczone Ateny!

⁴⁹ Podobnie interpretuje ten fragment Farnell 1932: 209. Burton proponuje całkowicie odmienną interpretację dopatrując się tu pochwały zwycięzcy – Telesikratesa, którego dokonania budzą zawiść wśród jego przeciwników w ojczystej Kyrenie (1962: 50–55).

⁵⁰ Na ten temat zob. Ieranò 2013: 379.

⁵¹ Fragmenty sztuk Arystofanesa zamieszczam w przekładzie J. Ławińskiej-Tyszkowskiej (Arystofanes 2001).

⁵² Cf. Ar. *Eq.* 1323.

Pochwalny ton pod adresem Aten pobrzmiewa również w innym dytyrambie Pindara, wykonanym prawdopodobnie przed ołtarzem Dwunastu Bogów na ateńskiej agorze (fr. 75, 1–5 Snell-Maehler):

Δεῦτ' ἐν χορόν Ὀλύμπιοι,
ἐπὶ τε κλυτὰν πέμπετε χάριν, θεοί,
πολύβατον οἷ τ' ἄστεος ὀμφαλὸν θύοντ'
ἐν ταῖς ἱεραῖς Ἀθάναις
οἰχνεῖτε πανδαίδαλον τ' εὐκλέ' ἀγοράν·

Sławną łaskę ześlijcie, bogowie,
Którzy wstępujecie do tłumnie odwiedzanego,
Wonnego kadzidłem serca miasta
W świętych Atenach
I na sławną agorę, pełną dzieł wspaniałych⁵³.

Poeta nawiązując do okoliczności i miejsca wykonania utworu⁵⁴ sławi zarówno instytucje demokratycznych Aten, jak i zasługi miasta dla rozwoju życia religijnego i kulturalnego⁵⁵. Pieśń ta miała powstać już po zniszczeniu Aten i spaleniu Akropolu przez Persów, którzy po zwycięstwie w wąwozie termopilemskim opanowali Grecję środkową i Attykę. Wspomniane tu „serce” czy też „pępek miasta” (ἄστεος ὀμφαλὸν, w. 3), do którego zaproszeni zostają bogowie olimpijscy, oznacza najprawdopodobniej wznoszący się na agorze ołtarz Dwunastu Bogów⁵⁶, od którego Ateńczycy liczyli odległości za pomocą kamieni milowych wyznaczających w stadiach dystans dzielący je od centrum *polis*⁵⁷. Węcowski (2009: 399) nazywa ołtarz Dwunastu Bogów „symbolicznym sercem wspólnoty ateńskiej” i wymienia go wśród charakterystycznych dla zabudowy agory budynków wyrażających motywy ideologii demokracji. Niewątpliwie laudacyjną funkcję pełni w przytoczonym opisie określający agorę ateńską ukuty przez Pindara epitet πανδαίδαλον („pełna wspaniałych dzieł”), który odnosi się do dużej liczby zarówno publicznych jak i prywatnych budowli o charakterze dedykacyjnym, upamiętniających ważne wydarzenia z dziejów Aten. Poeta sławi w ten sposób szczególne zasługi Ateńczyków dla rozwoju sztuki i architektury, których rozkwit przypada na okres po wojnach perskich⁵⁸.

⁵³ Tłum. A. Szastyńska-Siemion (Pindar 2005).

⁵⁴ Według Neera&Kurke utwór został wykonany podczas uroczystej procesji (πομπή) otwierającej Dionizja Miejskie (2014: 531–533).

⁵⁵ Fearn charakteryzuje wczesny dytyramb jako *encomium urbis*, w którym występują wymienione tu motywy: “[...] a high degree of polis-encomium, whereby poets and chorei celebrated the institutions, and culture and religious vitality, of Athens” (2013: 135).

⁵⁶ Tak proponuje identyfikować to miejsce Kirkwood 1982: 329; cf. Neer&Kurke 2014: 530–531 i szczegółowy przegląd stanowisk badaczy, *ibidem*, przyp. 4. Opisane przez Pindara miejsce bywa także niekiedy identyfikowane jako Akropol, cf. Morris 1992: 45. Więcej na ten temat zob. Neer&Kurke 2014: 530–531, przyp. 4.

⁵⁷ Cf. Węcowski 2009: 399.

⁵⁸ Morris (1992: 46) podkreśla, iż utrwalona tu w słowach poety sława, jaką przyniosły Ateonom budowle wzniesione na agorze po wojnach perskich, była niejako ich konsekwencją: “This

Zamieszczając w swoich utworach pochwałę grodu Erechteusa Pindar pragnął wyrazić swoją lojalność i wdzięczność wobec miasta, w którym zdobywał wykształcenie, oraz głosić wzniosłe ideały arystokratyczne ponad wszelkimi podziałami, sławiąc piękne dokonania wybitnych jednostek, które przysparzają chwały Atenom i wszystkim ich mieszkańcom. Odwołując się do teorii retorycznej można powiedzieć, że Pindar chwali miasto „ze względu na [jego] pradawne pochodzenie⁵⁹”, głosząc, iż jego mieszkańcy, synowie Erechteusa, urodzili się na ziemi attyckiej, „ze względu na czyny”, które odnoszą się nie tylko do osiągnięć wojennych⁶⁰, ale również sukcesów sportowych oraz zaangażowania w życie polityczne, religijne i kulturalne ateńskiej *polis*, oraz „ze względu na obywateli⁶¹”, obdarzonych wrodzoną ὀρετὰ przedstawicieli wielkich rodów⁶². Z przedstawionych tu urywków pieśni Tebańczyka wyłania się obraz Aten z czasów ich największej świetności, miasta ogromnego i potężnego, otoczonego opieką bogów, którego ziemia rodzi drzewa oliwne, a jego sława sięga całej Grecji za sprawą talentów i zasług jego obywateli. W epinikiach poeta uczynił pochwałę Aten „fundamentem” pochwały osiągnięć sportowych i innych dokonań wybitnych przedstawicieli potężnych arystokratycznych rodów, dzięki którym mają oni swój udział w politycznym i kulturalnym rozwoju miasta. Przywołane przykłady pozwalają dostrzec wzajemną zależność pomiędzy pochwałą miasta i pochwałą zwycięzcy. Poeta daje wyraz przekonaniu, iż szlachetne urodzenie Ateńczyków, którzy wywodzą swój ród od mitycznego herosa i króla Aten Erechteusa, jest dla nich źródłem osiągnięć, zgodnie bowiem z głoszoną przez Pindara wiarą w szlachectwo krwi⁶³, dziedziczą wrodzoną doskonałość po mitycznych przodkach. W pochwałach wysławianych głosami choreutów, mężczyzn i chłopców reprezentujących społeczność ateńskich *phylai*, Pindar sławi czyny wojenne Ateńczyków, które zapewniły ich miastu szczególne miejsce w świecie greckim, a także instytucje życia religijnego i społecznego *polis*, jej warunki naturalne oraz wytwory architektury i sztuki. Dytyrambiczna pochwała Aten, będąca celebracją ich potęgi militarnej oraz dominującej pozycji wobec innych miast Hellady, spełnia zatem funkcję ideologiczną⁶⁴.

broad praise exceeds more conventional compliments and must reflect the exaggerated reputation that Athens has acquired for monuments after, and as a result of, the Persian wars”.

⁵⁹ Lausberg 2002: 141.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Cf. Stoneman 2014: 107: “Like Mr Micawber who spoke prose without knowing it, Pindar composed rhetorical encomium before any of the terminology had been invented; the terminology arose out of the practice of orators who in turn had learnt from the poets”.

⁶³ Na ten temat zob. Szastyńska-Siemion (1975: 59–60). Według Komornickiej (1986: 445) głoszona przez poetę teoria o pochodzeniu wybitnych jednostek, szlachectwie krwi i dziedziczeniu bohaterskiej natury mogła powstać pod wpływem doktryny orficko-pitagorejskiej.

⁶⁴ Zob. Stoneman 2014: 135: “[...] these poems generated their ideological significance as representations of burgeoning Athenian power” oraz (2014: 138): “The way in which Athens was

Bibliografia

- Arystofanes (2001). *Komedie*. T. I: *Acharnejczycy, Rycerze, Chmury, Osy, Pokój*. Przeł. J. Ławińska-Tyszkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Athanassaki, L. (2011). *Song, Politics, and Cultural Memory: Pindar's Pythian 7 and the Alcmaeonid Temple of Apollo*. W: Athanassaki, L., Bowie, E. (red.). *Archaic and Classical Choral Song: Performance, Politics and Dissemination*. Berlin–Boston: De Gruyter. 235–268.
- Bowra, C.M. (1964). *Pindar*. Oxford: Oxford University Press.
- Bundy, E.L. (1962). *Studia Pindarica*. Berkeley: University of California Press.
- Burton, R.W.B. (1962). *Pindar's Pythian Odes. Essays in Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.
- Calame, C. (2013). *The Dithyramb, a Dionysiac Poetic Form: Genre Rules and Cultic Context*. W: Kowalzig, B., Wilson P. (red.). *Dithyramb in Context*. Oxford: Oxford University Press. 332–352.
- Cook, A.B. (1900). "Iostephanos. Why was Athens called the City of the Violet Crown", *Journal of Hellenic Studies* 20. 1–13.
- Danielewicz, J. (1996). *Liryka starożytnej Grecji*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Eckerman, Ch. (2014). *Pindar's Delphi*. W: Gilhuly, K., Worman, N. (red.). *Space, Place and Landscape in Ancient Greek Literature and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press. 21–62.
- Farnell, L.R. (1932). *The Works of Pindar*. Vol. II: *Critical Commentary to the Works of Pindar*. London: Macmillan.
- Fearn, D.W. (2013). *Athens and the Empire. The Contextual Flexibility of Dithyramb, and its Imperialist Ramification*. W: Kowalzig, B., Wilson, P. (red.). *Dithyramb in Context*. Oxford: Oxford University Press. 133–152.
- Figueira, T.J. (1993). *Excursions in Epichoric History: Aeginetan Essays*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- Goldhill, S. (1991). *The Poet's Voice. Essays on Poetics and Greek Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamilton, R. (1974). *Epinikion. General Form in the Odes of Pindar*. The Hague–Paris: Mouton.
- Herodot (1954). *Dzieje*. Przeł. S. Hammer. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.
- Ieranò, G. (2013). "One who is Fought over by all the Tribes": *The Dithyrambic Poet and the City of Athens*. W: Kowalzig, B., Wilson, P. (red.). *Dithyramb in Context*. Oxford: Oxford University Press. 368–386.
- Kirkwood, G. (1982). *Selections from Pindar*. Chico: Scholars Press.
- Komornicka, A. (1979). *Studia nad Pindarem i archaiczną liryką grecką. W kręgu pojęć prawdy i fałszu*. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Lausberg, H. (2002). *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*. Przeł. A. Gorzkowski. Bydgoszcz: Homini.
- Liddell, H.G. et al. (red.). (1996). *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented by Sir H.S. Jones, with the assistance of R. McKenzie. With a revised supplement. Oxford: Clarendon Press.
- Morris, S.P. (1992). *Daidalos and the Origins of Greek Art*. Princeton: Princeton University Press.
- Neer, R.T., Kurke, L. (2014). "Pindar Fr. 75 SM and the Politics of Athenian Space". *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 54. 527–579.
- Pauzaniusz (1973). *Wędrowka po Helladzie. W świątyni i w micie. Z Pauzaniusza Wędrowki po Helladzie księgi I, II, III i VII*. Przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

able to use choral song of this kind to express its own strategic prowess in the Persian Wars made choral song itself a powerful cultural vehicle with which the Athenians could make political advances towards neighbours and allies [...]."

- Pfeijffer, I.L. (1999). *Three Aeginetan Odes of Pindar. A Commentary on Nemean V, Nemean II, I & Pythian VII*. Leiden–Boston–Köln: Brill.
- Pindar (1987). *Ody zwycięskie: Olimpijskie, Pytyjskie, Nemejskie, Istmijskie*. Przeł. M. Brożek. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Pindar (2005). *Wybór poezji*. Oprac. A. Szastyńska-Siemion. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Podlecki, A.J. (1984). *The Early Greek Poets and their Times*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Race, W.H. (1987). “Pindaric Encomium and Isokrates’ Evagoras”. *Transactions of American Philological Association* 117. 131–155.
- Rodighiero, A. (2012). *The Sense of Place: Oedipus at Colonus, “Political” Geography, and the Defence of a Way of Life*. W: Markantonatos, A., Zimmermann, B. (red.). *Crisis on Stage: Tragedy and Comedy in Late Fifth-Century Athens*. Berlin–Boston: Walter de Gruyter. 55–80.
- Schadewaldt, W. (1928). *Der Aufbau des Pindarischen Epinikion*. Halle: Max Niemeyer Verlag.
- Snell, B., Maehler, H. (eds.) (1987–1989). *Pindari carmina cum fragmentis. Pars I: Epinicia. Pars II: Fragmenta. Indices*. Leipzig: Teubner.
- Stoneman, R. (2014). *Pindar*. London–New York: Bloomsbury Publishing.
- Szastyńska-Siemion, A. (1975). *Epinikion greckie. Monografia gatunku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tukidydes (2003). *Wojna peloponeska*. Przeł. K. Kumaniecki. Warszawa: Czytelnik.
- Verdenius, W.J. (1988). *Commentaries on Pindar*. Vol. II: *Olympian Odes 1, 10, 11, Nemean 11, Isthmian 2*. Leiden–New York–København–Köln: Brill.
- Węcowski, M. (2009). *Demokracja ateńska w epoce klasycznej*. W: Bravo, B. et al. (red.). *Historia starożytnych Greków*. T. II: *Okres klasyczny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 345–520.
- Wilson, P. (2000). *The Athenian Institution of the Khoregia. The Chorus, The City and the Stage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zimmermann, B. (1992). *Dithyrambos. Geschichte einer Gattung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

dr hab. Magdalena Stuligrosz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) – Assistant Professor in the Institute of Classical Studies at the Adam Mickiewicz University in Poznań. Apart from articles on various subjects relating to Greek literature and translations, she has published two monographs, on maxims in Pindar’s poetry (2002), and on Philoxenus’ *Banquet*, considered in the context of Greek gastronomic poetry of the 4th century (2012). Her main fields of research are Pindar’s poetry, Homer’s and Pindar’s eschatology, gastronomic motifs in Greek epic, lyric and comedy, and the motif of the forest in Greek poetry.
e-mail: mastul@amu.edu.pl